

MAKK FERENC

Turkia egész szállásterülete

Az Árpádok vezette magyarság honfoglalásával kapcsolatban még ma is sok a vitatott és le nem zárt probléma a szakirodalomban. Ezek közül is meglehetősen gyakran foglalkoztak a szakemberek kettő – egymással összefüggő – kérdéssel, amelyek a következők. 1) A magyarok a honfoglalás során a Kárpát-medencében (és esetleg annak környékén) mely területeket vették birtokukba, illetve mely területeket szállták meg? 2) A törzsszövetség által birtokba vett, illetve megszállt területeken belül hol, mely vidékeken telepedtek le az egyes törzsek? Vagyis hol volt a tíz (hét magyar és három kavar) törzs mindegyikének a szálláshelye?

Az idők során e kérdésekre a történészek körében számos, egymásnak gyökerelesen ellentmondó válasz fogalmazódott meg.¹ Néhány évvel ezelőtt nyilván e kutatási helyzet készítette a honfoglalás korának kiváló szakemberét azon véleménye kifejtésére, mely szerint a jövőben a történetírás helyett a magyarság megtelepedésének tanulmányozása a régészetnek és az embertannak lesz feladata, s az írott forrásokkal dolgozó történettudománynak e kutatásban nem lesz szerepe. Utóbbi tételét azzal indokolta, hogy „A szorosan vett történet-tudomány lehetőségei a kútfők vonatkozásában – úgy tűnik – kimerültek, hiszen az eddig felhasznált történeti források a vizsgált téma megoldásához érdemben nem járultak hozzá.”² Kétségtelen, hogy a negatív megállapítás elsősorban a törzsek lokalizálására vonatkozik, de egyértelműen érinti az általam első helyre tett kérdést is.

E pesszimista véleménnyel szemben én úgy látom: a történésznek van lehetősége arra, hogy *írott forrás* adatainak segítségével – ha nem is aprólékos pontossággal – nagyvonalakban felvázolja a honfoglaló magyarság egészének Kárpát-medencei szállásterületét. (Arra azonban egyelőre én sem látok lehetőséget, hogy a honfoglalás korára, illetve a X. századra nézve a törzsi szálláshelyeket írott kútfő felhasználásával külön-külön megállapíthassuk.)

Ez az írott kútfő a VII. Konstantinos Porphyrogennétos (másként: Bíborbanszületett Konstantin) bizánci császár nevével fémjelzett görög nyelvű munka, amely latinul a *De administrando imperio*, magyarul *A birodalom kormányzásáról* címet viseli. A korai magyar történelem szempontjából alapvető jelentőségű művet a tudós császár

¹ Természetesen azon kutatóknál, akik szerint a honfoglalás időszakában a magyarok körében már nem léteztek törzsek, nem is vetődik fel a törzsek földrajzi elhelyezkedésének kérdése. Erre ld. pl. MESTERHÁZY K.: A magyar honfoglalás régészetének ötven éve. Századok 127 (1993) 295.

² KRISTÓ GY.: A honfoglalók megtelepedése a Kárpát-medencében. In: Honfoglaló őseink. Szerk.: VESZPRÉMY L. Bp. 1996. (továbbiakban: KRISTÓ 1996.) 216–217.

(basileus) a X. század közepén készítette, illetve készítette az általa megbízott munkatársaival. A titkos diplomáciai kézikönyv írása legkésőbb 952 táján fejeződött be.³

A bizánci uralkodó művében a Kárpát-medencei magyarság földjének *kétféle* lokalizálását adja meg. Az egyik lokalizálás *égtájak* (illetve szomszédos népek, etnikumok) szerinti, a másik lokalizálás pedig *folyók* szerinti helymeghatározást tartalmaz. Tanulmányomban e kétféle földrajzi leírás funkcióját és egymáshoz való viszonyát kívánom megállapítani.⁴

1) Az *égtájak* (és szomszédok) szerinti meghatározás a DAI-ban két helyen fordul elő: először a 13., másodsor a 40. fejezetben.

A 13. fejezet leírása a következő.

„A türkökkel [=magyarokkal. MF.] a következő népek határosak: a tőlük nyugatabbra levő vidéken Frankország, északabba a besenyők, a délre eső vidéken Nagy Moravia, azaz Szvjatopluk országa, melyet ezek a türkök teljesen végigpusztítottak és elfoglaltak. A hegyek felé pedig a horvátok határosak a türkökkel.”⁵

A leírásban szereplő szomszédok közül Frankország, a Keleti-Frank Királyság valóban a magyaroktól nyugatra terült el. A hegyek felől határos horvátok alatt a délnyugati irányban fekvő Horvát Fejedelemség (illetve Királyság) lakóit kell érteni. A földrajzi tájolásban azonban problematikus elemeket is találunk. Az etelközi besenyők ugyanis a magyaroktól nem északra, hanem keletre éltek. Külön kérdés Nagy Morávia ügye. Én azzal a felfogással értek egyet, amely szerint – a két Horvátországhoz és a két Szerbiához hasonlóan – volt egy északi és volt egy déli Morávia (azaz Nagy Morávia). Ez utóbbi eredetileg a Száva és a Morava folyók tágabb környékén helyezkedett el Szirmium (Szerémvár) központtal a Duna-Tisza közének déli részére is kiterjedően.⁶ A Szávától északra levő részét a magyarok elfoglalták, a Száva folyótól és az Al-Dunától délre eső vidékek továbbra is morvák által lakott földek maradtak, s éppen ezért a császár a DAI idézett helyén e morva földek lakóit tekinti a

³MORAVCSIK GY.: Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. Bp. 1950. (továbbiakban: DAI). A datálásra ld. MORAVCSIK GY.: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984. 131.

⁴A kétféle lokalizálásra a szakirodalom már korábban figyelte. Ehhez ld. FEHÉR G.: Magyarország területe a X. század közepén Konstantinos Porphyrogenetos De administrando imperioja alapján. Századok 55–56 (1921–1922.) (továbbiakban: FEHÉR 1921–1922.). Néhány évvel ezelőtt ugyancsak külön tanulmányt szentelt a kérdésnek TÓTH S. L.: [A konstantinosi „Turkia” értelmezéséhez. Magyar Nyelv 92 (1996) (továbbiakban: TÓTH 1996.) 54–63.]. Ld. még KRISTÓ GY.: Regino és a magyar honfoglalás. In: Studia Varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára. Szerk.: MAKK F., TAR I., WOJTILLA GY. Szeged 1998. (továbbiakban: KRISTÓ 1998a) 93.

⁵DAI 65. (A magyar szöveg esetében csak az oldalszámokat adom meg.)

⁶PÜSPÖKI NAGY P.: Nagymorávia fekvéséről. Valóság 21 (1978/11. sz.) (továbbiakban: PÜSPÖKI NAGY 1975.) 62., 74., 75., 76.

magyarok déli szomszédjainak a X. század közepén.⁷ Mindezek alapján az kétségtelenül megállapítható, hogy az említett népek (illetve országok népei) közvetlenül szomszédosak voltak a magyarokkal, és a Kárpát-medencén kívül laktak. Ebből pedig az a következtetés adódik, hogy a DAI e helye szerint a magyarok földje a Kárpát-medencét foglalta magában.⁸ Teljes mértékben megerősíti ezt a felfogást az a leírás, amely a DAI 40. fejezetében olvasható.

„A türkök közelében vannak keleti oldalon a bulgárok, ahol őket az Isztrosz folyó választja el, amelyet Dunának is neveznek, észak felé a besenyők, nyugatabbra a frankok, dél felé pedig a horvátok.”⁹

A tájolás ezúttal is pontatlan, hiszen a bolgárok inkább délkeletre, a besenyők keletre, a horvátok délnyugatra laktak a magyaroktól, s csak a frankok nyugatra helyezése tekinthető most is helyesnek.¹⁰ A korabeli történeti-politikai viszonyok ismeretében azonban vitathatatlan, hogy e helyütt is a magyarokkal közvetlenül szomszédos és a Kárpát-medencén kívüli területeken élő népekről van szó. Azaz ez a leírás is az egész Kárpát-medencét adja meg a magyarok korabeli hazája földjének.

A *folyók* szerinti lokalizálást a 40. fejezetben találjuk.

„A türkök pedig a besenyőktől elűzve, elmentek és letelepedtek arra a földre, amelyen most laknak. Ezen a helyen vannak bizonyos régi emlékek: az első, ahol Turkia [=Magyarország. MF.] kezdődik, Trajánusz császár hídjá [=Vaskapu. MF.], azután még három napi *útra* ettől a hídtól Belgrád, amelyben a szent Nagy Konstantín császár tornya is van, és ismét a folyó [=Duna. MF.] visszakanyarodásánál [=a Szávánál. MF.] van az úgynevezett Szirmium [=Szerémvár. MF.] Belgrádtól két napi *útra*, és azokon túl a kereszteletlen Nagy Moravia, melyet a türkök megsemmisítettek, s amelyen előbb Szvjatopluk uralkodott.

Ezek az Isztrosz folyó menti emlékek és elnevezések, ami pedig ezektől felfelé esik, ahol Turkia egész szállásterülete van, azt mostanában az ott folyó folyók nevéreől nevezik el. A folyók ezek: első folyó a Temes, második folyó a Tútisz [=?Bega. MF.], harmadik folyó a Maros, negyedik folyó a Körös, és ismét egy másik folyó a Tisza.”¹¹

⁷ A Szávától és az Al-Dunától délre eső morva területről, ill. annak lakóiról ld. FEHÉR 1921-1922. 368-370.; BOBA I.: Moravia története új megvilágításban. Bp. 1996. 18., 82.

⁸ Így pl. GYÓNI M.: Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Bp. 1938. 22.; TÓTH 1996. 62.; KRISTÓ GY.: Szent István király. Bp. 2001. (továbbiakban KRISTÓ 2001.) 14.

⁹ DAI 179.

¹⁰ Lehetséges: a problémát az okozta, hogy a DAI megírásának korában nem ismerték az ún. mellékvilágítójakat, s ez nyolcadkörös eltolódást eredményezett. (FEHÉR 1921-1922. 378-379.)

¹¹ DAI 177., 179.

Nyilvánvaló, hogy ez a leírás – a terület elhelyezkedését és nagyságát tekintve – nem egyezik meg az előző két lokalizálással. Hiszen amíg azok az egész Kárpát-medencét magukban foglalják, addig ezen leírás szerint a magyarok földje csak a Kárpát-medence egy részére terjed ki. Azaz a császár által Turkiának nevezett terület – középpontban a Tisza folyó vidékével – jóval kisebb kiterjedésű a Kárpát-medencénél, annak csupán egy részét foglalja magában.

A kétféle földrajzi lokalizálás közti nyilvánvaló ellentmondások feloldására különböző javaslatok születtek.

Számos kutató foglalt úgy állást, hogy a Turkia néven említett terület egyetlen magyar törzs lakhelye, szállásföldje volt. Legtöbbször a gyulák törzsére,¹² ritkábban az Árpádok törzsére¹³ gondoltak, de az ún. Ajtony-féle törzs szintén szóba jött még.¹⁴ Van olyan nézet is, miszerint az öt folyóval meghatározott Turkia nem egyetlen, hanem néhány, illetve több törzs szállásvidéke volt.¹⁵ A DAI szövegezése alapján azonban tarthatatlan mindez az álláspont, mivel a basileus Turkia *egész* szállásterületének, azaz az egész magyarság, tehát valamennyi törzs lakhelyének mondja a kérdéses területet.

Más kutatók úgy látják, hogy Turkia területe az egész magyar törzsszövetség szállásföldje volt, azaz megegyezett a Magyar Fejedelemség teljes területével a honfoglalás időszakában, kb. 900 tájékán, amikor a magyarok a Dunától nyugatabbra még nem hatoltak. S éppen emiatt kisebb ez a szállásföld a későbbi – X. század közepi – jóval nagyobb, az egész Kárpát-medencére kiterjedő szállásterületnél.¹⁶ Ez a nézet azonban azért nem állja meg a helyét, mivel a basileus Turkia földjét, az említett folyók vidékét a megírás idejére, tehát a X. század közepére szólóan minősíti az egész magyarság lakhelyének. Tehát ez a leírás éppen úgy a X. század közepére érvényes, mint a Kárpát-medence egészére vonatkozó, *égtájak* szerinti leírás is.

Eléggé népszerű vélemény szerint a bizánci császár nem ismerte a magyarság egész szállásföldjét, annak csupán déli, birodalmához közeli részeiről álltak rendel-

¹² Így pl. VÁCZY P.: Gyula és Ajtony. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójára. Bp. 1938. (továbbiakban: VÁCZY 1938.) 489–491.; MORAVCSIK GY.: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. (továbbiakban: MORAVCSIK 1953.) 47.; BÓNA I.: A magyarok és Európa a 9–10. században. História Könyvtár. Monográfiák 12. Bp. 2000. 64.

¹³ Ld. pl. RÓNA-TAS A.: A honfoglaló magyar nép. Bp. 1996. 271.

¹⁴ KÜRTI B.: Honfoglalók a Maros-torok táján. In: Honfoglalás és régészet. Szerk.: KOVÁCS L. Bp. 1994. 169.

¹⁵ Így pl. TÓTH 1996. 61–62.

¹⁶ Erre ld. pl. BURY, J. B.: The Treatise De administrando imperio. Byzantinische Zeitschrift 16 (1906) 564.; ELEKES L.–LEDERER E.–SZÉKELY GY.: Magyarország története I. Az őskortól 1526-ig. Egyetemi tankönyv. Bp. 1972.² 46. (A vonatkozó rész SZÉKELY GY. munkája); NÉMETH GY.: A honfoglaló magyarság kialakulása. Közvetlen BERTA Á. Bp. 1991.² (továbbiakban: NÉMETH 1991.) 239–240.

kezésére pontosabb földrajzi adatok, s ezért a megnevezett folyók vidékét tette meg Turkia néven – a tényleges szállásterület helyett – a magyarság egész szállásterületének.¹⁷ Én azonban azt gondolom, hogy – miután a basileus szövege az említett folyókkal jelzett vidéket tekintette az egész magyarság szállásterületének – nem szükséges a *pars pro toto* elvét érvényesíteni, hanem azt kell megvizsgálni, hogy mekkora volt a DAI által leírt terület, s ez a föld lehetett-e valójában a magyar törzsszövetség teljes szállásföldje vagy sem.

E kérdések felvetése már átvezet saját véleményem megfogalmazásához. Szerintem ugyanis az elterjedt felfogástól eltérően Turkia nem csak öt folyó (ti. a Temes, Tútisz-~?Bega, Maros, Körös és Tisza) vidéke volt, s ebből következően egyfajta hagyományos értelmezéstől eltérően nem csupán a Körösöktől az Al-Dunáig terjedő földet jelölte, amelynek nyugati határa a Tisza, keleti határa pedig nagyjából az Erdélyi Középhegység lett volna.¹⁸ A konstantinosi Turkia, úgy vélem, ennél jóval nagyobb területet foglalt magában.

A DAI világosan megadja Turkia déli határát. A 40. caput vonatkozó görög szövegének magyar fordítása a következő.

„A türkök pedig a besenyőktől elűzve, elmentek és letelepedtek arra a földre, amelyen most laknak. Ezen a helyen vannak bizonyos régi emlékek: az első, ahol Turkia kezdődik, Trajánusz császár hídja, azután még három napi útra ettől a hídtól Belgrád..., és ismét a folyó visszakanyordásánál van az úgynevezett Szirmium Belgrádtól két napi útra..., ezektől felfelé [=északra. MF.]... Turkia egész szállásterülete van.”¹⁹

Tehát a Vaskapu, Belgrád és Szirmium vonala – az Al-Duna és a Száva mentén – alkotta a magyarok által lakott terület déli határát, s ettől északra terült el Turkia földje, amint ezt a DAI idézett része világosan megmondja. Ennek a Turkiának szerintem a nyugati határát a Duna észak-déli vonala adja meg. Ez részben már abból is következik, hogy a déli határ nyugati végpontjaként Szirmium (Szerémvár) szerepel, amelytől északra forrásunk szerint a magyarok laknak. A Duna folyó nyugati határjellegét megerősíti a DAI egy másik helye is.

„A türkök a Duna folyón túl, Moravia földjén laknak, de azon innen is, a Duna és a Száva folyó között.”²⁰

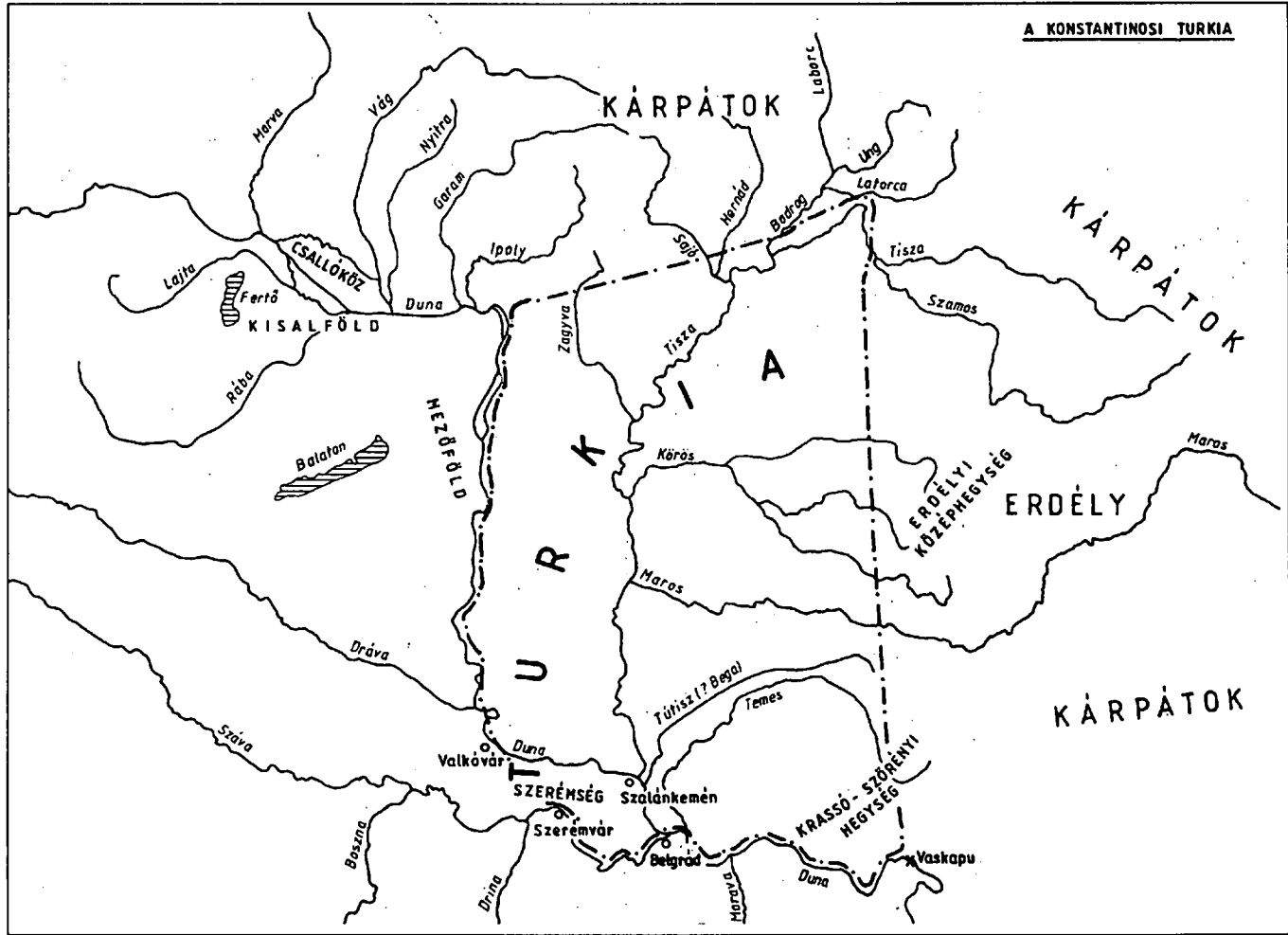
Morávia ezen földje az ún. déli (vagy: Nagy) Morávia ama területe volt, amely nemcsak a Szávától, hanem még a Duna folyó itteni szakaszától is északra feküdt, s

¹⁷ MORAVCSIK 1953. 47.; KRISTÓ 1980. 452.; TÓTH 1996. 62.

¹⁸ Vö. VÁCZY 1938. 489-491.; BÓNIS GY.: István király. Bp. 1956. 42-43.; NÉMETH 1991. 240-241.

¹⁹ DAI 177.

²⁰ DAI 183.

amelyet – miként korábban említettem – a magyarok egészen a Szávaig elfoglaltak.²¹ A Duna és a Száva köze a Szerémséget jelenti, amelyet délen a Száva, északon pedig a Duna folyónak Valkóvár és Szalánkemén közötti szakasza határolt.²² A DAI 42. fejezete szerint tehát e szakasz felett (=attól északra) is magyarok élnek, s mivel e szakasznak észak felé elnyúló határvonala a Duna volt, így nyilvánvalóan Turkia egész szállásföldjének a Szerémségtől északra a Duna észak-déli folyása volt a természetes határa.²³

Turkia egész szállásföldjének keleti határát ilyen pontosan nem lehet megadni. Úgy vélem, hogy a DAI *folyók* szerinti tájolásának szemléletét követve a keleti határvonal az al-dunai Vaskaputól – mint a déli határvonal keleti végpontjától – kiindulva az utolsónak említett Tisza folyó felső szakaszáig húzható meg egyenes vonalban. Hiszen a rendkívül gazdag régészeti leletanyag alapján teljesen egyértelmű, hogy a Felső-Tisza-vidék a magyarság szállásterületéhez tartozott.²⁴

Hangsúlyozni kell: a császár Turkia *folyók* szerinti leírása kapcsán nem öt folyóról, hanem hét folyóról tesz említést, ezért nem is szabad Turkiát az öt folyó vidékének nevezni. Ez a hét folyó a következő: Duna (illetve Al-Duna), Száva, Temes, Tútisz (?Bega), Maros, Körös és a Tisza. Turkia központi folyója, az egész terület, szállásföld középvonala, gerince egyértelműen a Tisza volt Titeltől egészen a Felső-Tisza vidékéig. Turkia területe ugyanis nem ért véget a Körösnél, minthogy a DAI felsorolása szerint a Körös folyó után még egy *másik* (=új!) folyó, a Tisza következett. Ez azt jelenti, hogy a Tisza felső – Köröson túli – folyását, szakaszát ugyanúgy kell tekinteni, mint a felsorolás előző négy folyóját, illetve azok megfelelő szakasza-it. Azaz a Tisza északon éppen olyan, kelet-nyugati irányú folyóvíznek tekintendő a leírásban, mint amilyen előzőleg a másik négy folyó volt a maga földrajzi helyén.

Mindezek alapján én a következőképpen rajzolom meg a konstaninusi Turkia kiterjedését és földrajzi fekvését (ld. térkép, 8. old.).

²¹ Ld. 6. jegyz.

²² Szerintem téves az a felfogás, amely a Duna-Száva között nem a Szerémséggel, hanem egész Pannóniával (mindenekelőtt a Dunántúllal) azonosítja (TÓTH 1996. 57., 62.). A basileus a 40. fejezetben ugyanis világosan megmondja, hogy Turkia déli határának nyugati végpontja Szirmium (Szerémvár) volt a Száva folyó partján Belgrádtól két napi járásra. Ennek alapján a Szerémségtől távoli nyugati vidékekre magyar szállásföld nem tehető. Ehhez ld. még. PÜSPÖKI NAGY 1975. 63., 74.; KRISTÓ 1980. 163.

²³ 942 nyarára datálható magyar eredetű információ muszlim lejegyzése szintén azt bizonyítja, hogy a Duna jelzett, észak-déli szakasza a X. század közepén a magyar szállásterülethez tartozott. Ibn Hajján a türköknek nevezett magyarokról ugyanis azt írja: „szálláshelyeik a Duna folyó mentén vannak, ők maguk pedig nomádok, mint a beduinok.” [A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk.: KRISTÓ GY. Szeged 1995. (továbbiakban HOKIF) 65. Elter István fordítása.]

²⁴ A Felső-Tisza-vidék régészetileg kitüntetett helyére ld. RÉVÉSZ L.: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei. 1. Miskolc 1996. 198–202.

A fentiek nyomán megállapítható, hogy a konstantinosi Turkia a Szerémséget, a Duna-Tisza közét, a Temesközt (a Temes folyó vidékét) és a Tiszántúlt foglalta magában. Ezeken kívüli területekre a császár tudomása szerint viszont nem is terjedt ki. Ebből következően nem fogadhatók el számomra azok a nézetek, amelyek a konstantinosi Turkiát vagy az egész Kárpát-medencével vagy annak teljes keleti felével azonosítják.²⁵ Bizonyos pontosításokra és kiegészítésekre új szempontok alkalmazása révén még az alábbiakban sor fog kerülni, de az nyilvánvaló, hogy Turkia sokkal nagyobb területre terjedt ki, mint ahogyan a hagyományos felfogás – öt folyó megnevezéséből kiindulva – azt vallotta.

Viszont az új lokalizálás, az új kiterjedés mellett is fennáll az az ellentmondásos helyzet, hogy e nagyobb Turkia területe sem egyezik meg a Kárpát-medence területével, hiszen jóval kisebb annál. Mi magyarázza ezt az eltérést, s hogyan lehet az ellentmondást feloldani a X. század közepére vonatkozóan?

Az újabb szakirodalom mutatott rá arra, hogy a Kárpát-medencei magyarság esetében eltér egymástól az ún. *uralmi terület* – amelyet a magyarok hatalmi befolyásuk, katonai ellenőrzésük alatt tartottak – s az ún. *szállásföld*, amely az uralmi-hatalmi területen belül azt a földet, vidéket jelölte, amelyen a magyarok valójában éltek, amelyet mint nomádok ténylegesen megszálltak és belaktak. E felfogás szerint a lovasnomád magyarok a kavarral együtt a honfoglalás során elfoglalták és birtokukba vették szinte az egész Kárpát-medencét, sőt a magyar törzsszövetség uralmát – az ún. északi Morávia nyugati részeinek, illetve a Lajta és az Enns folyók közti frank földeknek a birtokba vételével – még a Kárpát-medencén kívüli területekre is kiterjesztették anélkül, hogy mindezt megszállták és belakták volna.²⁶ Úgy vélem, hogy a DAI-ban az *égtájak* (és a szomszéd népek) szerinti lokalizálás erre a hatalmas területre, mindenekelőtt a Kárpát-medence területére utal, arra vonatkozik, és a honfoglaló magyarok *uralmi-hatalmi területét* jelöli, határozza meg.²⁷

A nomadizáló magyar törzsek ugyanakkor közvetlenül csak azokat a vidékeket szállták meg, azokon a földeken telepedtek le, amelyeken addigi lovasnomád életmódjukat – hosszabb-rövidebb ideig – folytatni tudták. A nomád állattartás számára természetszerűleg csupán a sík puszták, az Alföld-jellegű területek voltak alkalma-

²⁵ Ld. pl. VÁRADY, L.: Revision des Ungarn-Image von Konstantinos Porphyrogenetos. *Byzantinische Zeitschrift* 82 (1989) (továbbiakban: VÁRADY 1989.) 48.; illetve FEHÉR 1921–1922. 360.

²⁶ KRISTÓ GY.: Magyarország története 895–1301. Bp. 1998. 50–54.

²⁷ Nyilván tollhiba lehet az, hogy KRISTÓ GY. – fenti nézetétől eltérően – egyik írásában az *égtájak* szerint lokalizált Kárpát-medencét *uralmi terület* helyett a magyarok egész *szállás területének* tekinti (KRISTÓ 1998a 93.).

sak. Ennélfogva a nomád magyarok ezeken a vidékeken telepedtek le, itt laktak, ezek a földek alkották a tényleges szállásföldjüket.²⁸

Szerintem a DAI-ban a *folyók* szerinti lokalizálás ezt a *szállásföldet* akarta jelölni.²⁹ Ez azt mutatja, hogy a basileus tudatában volt annak, vagy legalábbis érzékelte, tapasztalta azt, hogy a magyarok uralmi zónája és a szállásterülete nem azonos egymással.³⁰ Nagyvonalakban a konstantinosi Turkia jól adja meg a magyar szállásterületet, de azt három vonatkozásban módosítani, illetve finomítani szükséges. A nomád életmód miatt Turkia keleti végei a Tiszántúl és a Temesköz keleti határáig terjedtek, az attól keletre húzódó hegyes vidékek (a Krassó-szörényi Hegység, a Zarándi Hegyvidék, az Erdélyi Középhegység) nem tartoztak a szállásterülethez. Ugyanígy északon is az Északi Középhegység déli nyúlványainál ért véget a szállásterület határa. Nyugaton viszont Turkia területét ki kell egészíteni a Duna jobbpartján a Mezőfölddel, valamint a Csallóköz és a Kisalföld térségével, amelyek nomád legeltetésre alkalmasak voltak. E három kisebb terület ugyancsak a honfoglalók igazi, tényleges szállásföldjéhez tartozott. Ezt igazolják a régészeti leletek és az ember-tani vizsgálatok eredményei. A honfoglaló magyarságra jellemző tarsolyelemek – egyetlen kivételtől eltekintve – sík vidékekről: a Tiszántúlról (főleg a Felső-Tisza vidékéről), a Duna-Tisza közéről és a Kisalföldről kerültek elő. A honfoglaló magyarok (és kavarok) tipikusnak minősülő ember-tani leletei a Duna-Tisza közü és a tiszántúli területek mellett többek között a Mezőföldről, valamint a Kisalfölddel és a Csallóközzel határos vidékekről ismertek.

A magyarság tehát nem szállta meg az *uralmi területén* belül Nyugat-Morvaországot, a Lajta és az Enns folyók közti területet, a Felvidéket, a Dunántúl nagyobb

²⁸ KRISTÓ 1996. 214.; KRISTÓ GY.: A Magyar Fejedelemség a 10. században. In: Európa és Magyarország Szent István korában. Szerk.: KRISTÓ GY. és MAK F. Szeged 2000. (A vonatkozó rész KRISTÓ GY. munkája. Továbbiakban KRISTÓ 2000.) 303.

²⁹ Elfogadhatatlan számomra az a vélemény, amely úgy fogalmaz, hogy a DAI-ban a *folyók* szerint meghatározott föld („a Kárpát-medence déli szegélyének a közepe”) az Al-Dunától a Körösökig, ill. nyugat felé a Dunáig terjedő terület eredendően a déli (=Nagy) Morávia teljes területe volt (KRISTÓ 1998a 93–94.). Ide két megjegyzés kívánkozik. Egyrészt – miként erre már utaltam – a konstantinosi Turkia nem ért véget a Körösöknél, mivel a Felső-Tisza vidékét is magában foglalta. Másrészt pedig, ha netán elfogadjuk a konstantinosi Turkia és a déli Morvaország területi azonosságát, akkor szerintem teljesen értelmetlenné válik a császár azon kitétele, hogy ti. az egykori Nagy Morávia a X. század közepi Turkiához viszonyítva *délre* (déli területeken) helyezkedett el. Azaz úgy látom, hogy a hét folyó által meghatározott konstantinosi Turkia déli Morávia – Kárpát-medencei – földjénél jelentősen nagyobb területre terjedt ki.

³⁰ Elvitatja ezt TÓTH 1996. 58.

(nyugati és déli) részét, és teljesen lakatlan maradt a magyaroktól Erdély földje is.³¹

Összegezve eddigi fejtegetésemet, azt tudom megállapítani, hogy a DAI-ban a kétféle lokalizáció közül az egyik (az *égtájak* szerinti) lényegében a magyarság *uralmi* területére, *katonai-hatalmi* szférájára vonatkozik, a másik (a *folyók* szerinti) pedig tulajdonképpen a magyar (és kavar) törzsek ténylegesen belakott *szállásföldjé*t jelöli. Mindkét lokalizálás a X. század közepére jellemző területi realitás, amely minden bizonnyal a honfoglalás nyomán alakult ki.

Befejezésül szeretném megválaszolni a következő kérdést. Miért szerepelnek a DAI-ban Turkia szállásföldje keleti részének leírásában a Duna – Szalánkemén és Vaskapu közti – szakasza és a Tisza baloldali (keleti) mellékfolyói (sorrendben: Temes, Tútisz~?Bega, Maros, Körös)? Azaz mivel magyarázható, hogy Kelet-Turkia folyóvizeit ilyen részletesen és jól ismerte Konstantinos császár?

Elvileg megengedhető feltevés lehet az, hogy ezek a folyók – beleértve a Tisza felső részét is – annak a kereskedelmi útvonalnak egy-egy szakaszát jelölték, amely útvonal a X. században a bizánci–magyar kereskedelemben igen fontos szerepet játszott.³² Ennek a feltételezésnek azonban ellentmondani látszik az a régész szakvélemény, amely szerint a kereskedelmi útvonal nem a Tisza balpartja, hanem a jobbpartja mellett – északon a Bodrog és a Latorca mentén – húzódott végig Belgrád és Verecke között.³³

Ismert felfogás az, amely azt tartalmazza, hogy a nomád életmódot folytató népek területére a folyóvizek a jellemző földrajzi adottságok, s ezért a nomádok lokalizálására is a folyók a legalkalmasabbak, amint erre az etelközi besenyők esetében a DAI is szép példát nyújt. Érthető tehát, hogy a basileus a folyókkal tudta legjobban meghatározni a nomád magyar törzsek szállásföldjét.³⁴ Ezzel kapcsolatban azonban az a kérdés

³¹ A tarsolylemezek elterjedésére ld. RÉVÉSZ L.: Honfoglalás-kori tarsolylemezek Karosról. In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szerk.: LŐRINCZY G. Szeged. 1994. 349–368. (térkép: 367.). Az újabb embertani vizsgálatok eredményeire ld. ÉRY K.: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In: Honfoglalás és régészet. Szerk.: KOVÁCS L. Bp. 1994. 217–224. (térkép: 220). – A tarsolylemezek, az anthropológiai leletek és a szállásterületek közötti összefüggésekre ld. KRISTÓ 1996. 214–216., 221.; KRISTÓ 2000. 309. – A magyarok a birtokukban tartott, de maguk által meg nem szállt területeken hatalmuk védelme és biztosítása érdekében gyepek és katonai őrtelpeket tartottak fent. Ld. pl. KRISTÓ GY.-MAKK F.: A kilencedik és a tizedik század története. Magyar századok. Bp. 2001. (továbbiakban KRISTÓ-MAKK 2001.) 88–89.; 166.; BÓNA I.: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: Erdély a keresztény magyar királyságban. Erdélyi Tudományos Füzetek 231. Kolozsvár 2001. 78.

³² KRISTÓ-MAKK 2001. 164–165.

³³ MESTERHÁZY K.: Régészeti adatok Magyarország 10–11 századi kereskedelméhez. Századok 127 (1993) 455.

³⁴ Így pl. FEHÉR 1921–1922. 360.; VÁRADY 1989. 48.; KRISTÓ GY.: Városok és folyók a DAI-ban. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 116 (2002) 3–7.

merül fel, hogy Konstantinos miért nem ismerte a magyarok olyan más jelentősebb folyóit, mint a Dráva, illetve a Bodrog, a Sajó és a Zagyva. Pedig ezek a vizek is a nomád élettér fontos részeit képezték.

Más vélemény úgy fogalmaz, hogy a honfoglalás időszakában – de esetleg a X. század első felében végig – az említett balparti folyók a magyar–bizánci diplomáciai érintkezések útvonalának egy-egy fontosabb szakaszát, állomását jelentették Belgrádtól a Felső-Tisza vidékén lakozó nagyfejedelem szálláshelyéig.³⁵

Eltekintve attól, hogy sajnos nem ismeretes a magyar nagyfejedelem szállásának közelebbi helye, s nem tagadva a feltételezett diplomáciai útvonal jelentőségét, én mégis úgy vélem: a DAI-ban a keleti folyók ismerete elsődlegesen és főleg azzal magyarázható, hogy az e folyók által meghatározott területen éltek a *vezéri törzsek*. A nagyfejedelem, a gyula és a horka törzseire gondolok. Ezekkel voltak Bizáncnak mindig is a legszorosabb kapcsolatai. Elég lehet csak Bulcsú horka, Árpád-házi Termacsu és Gyula vezér nagy jelentőségű bizánci utazásaira hivatkozni.³⁶ De minden bizonnyal – más küldöttekhez hasonlóan – elsősorban ezeket a területeket járta be Gábrriel klérikus is, a basileus követe, a X. század első felében.³⁷ Bizánc és uralkodója számára éppen azért volt fontos és jól ismert Turkia keleti része, mert itt terültek el a *vezető magyar törzsek és a törzsszövetségi vezérek szállásföldjei*.³⁸

Véleményem szerint tehát a X. század közepén – s feltételezhetően a X. század első felében végig – a nagyfejedelemi hatalmi központ Kelet-Magyarországon, közelebről a Tiszántúlon volt, s nem a Dunántúlon, azaz nem Nyugat-Magyarországon.³⁹ A többi hét (magyar és kavár) törzs a felvázolt szállásterület más részein helyezkedett el. Feltételezhető, hogy közülük egy-két törzs szintén a keleti részeken tartotta szálláshelyét. Sajnálatos módon a DAI sem a vezértörzsek, sem a többi – hét – törzs szálláshelyének közelebbi meghatározására nem nyújt lehetőséget.⁴⁰

³⁵ KESZI T.: Hozzászólás a korai magyar fejedelmi központ kérdéséhez. Századok 135 (2001) 490–491.

³⁶ A vonatkozó forráshelyekre ld. MORAVCSIK 1984. 49., 85., 100.; HOKIF 178–179.

³⁷ MORAVCSIK 1984. 36–37.

³⁸ E gondolat már felvetődött korábban is. Erre ld. KRISTÓ 1980. 452. Újabbban azonban a szerző a konstantinosi Turkia területét ismét egyetlen – közelebről meghatározhatatlan törzs – szállásföldjének minősíti. (KRISTÓ: 2001. 14.)

³⁹ A Dunántúlra helyezi a honfoglalástól kezdve az Árpádok szálláshelyét pl. GYÖRFFY GY.: István király és műve. Bp. 2000.³ 32–33.

⁴⁰ Felvethető, hogy a keleti öt folyó esetleg törzsi határokat jelölt, illetve mindegyik folyóviz egy-egy külön törzs folyója lehetett. Ebből az a feltételezés adódna, hogy a Felső-Tisza vidékétől az Al-Dunáig öt törzs rendelkezett volna szállásterülettel. Ez azonban nem bizonyítható. A folyók minősítésére ld. még TÓTH 1996. 62.

A X. század közepére, illetve részben első felére jellemző helyzet azonban nem maradt változatlan. Mind az *uralmi körzet*, mind a *szállásterület* vonatkozásában a század második felében igen jelentős átrendeződés következett be. A hatalmi-uralmi zóna szempontjából előbb a Kárpátokon túli morva területek veszték el, majd megindult a magyarság fokozatos visszaszorítása az Ennstől keletre eső vidékeken, s ennek nyomán a német-magyar határ a század végén a Lajta-Fischa és a Morva folyók körzetében állapodott meg hosszabb időre. A szállásföldek változását az is előidézte, hogy megkezdődött és folyamatosan zajlott a korábbi uralmi zóna bizonyos területeinek (Erdélynek, a Felvidék déli részeinek, illetve Nyugat- és Dél-Dunántúlnak) a benépesítése, magyar megszállása. Ezt a gazdasági (életmódbeli) tényezők mellett elősegítették különböző politikai okok is. Mindezek következtében – írott források bizonyítják – az Árpádok szálláshelye átkerült a Dunántúlra, ezáltal a Magyar Nagyfejedelemség hatalmi központja a Tiszántúlról Nyugat-Magyarországra tevődött át. A gyulák a konstantinosi Turkia keleti feléből Erdélybe költöztek, Csaba népe, illetve törzse egy része pedig elhagyta a Kárpát-medencét, és a Balkánon telepedett le.⁴¹

Ezen nagyhatású átrendeződés pontos okainak és kronológiájának vizsgálata azonban már egy másik tanulmány feladata lehet.

⁴¹ Minderre az újabb irodalomból ld. pl. KRISTÓ–MAKK 2001. 143–145., 174–175., 186., 190.

FERENC MAKK

The Whole Dwellings Of Turkia

The author in this study comes to the conclusion that the Byzantine emperor in his work 'De Administrando Imperio' gives two localisations for the homeland, or country of the Hungarians dating to the middle of the 10th century. One of these localisations is made according to the four cardinal points, and denotes the Hungarians' homeland as being in the Carpathian Basin. The other localisation made according to rivers defines the places, where the Hungarian tribes actually dwelt and lived their nomadic way of life. In the author's opinion the dwellings of Turkia at the time of Constantine covered the following areas, the Szeremség (Sremska), the plain between the rivers Danube and Tisza, the territory east of the river Tisza and the so-called „Temesköz” area (i. e. the south-eastern part of the Great Hungarian Plain). Within these territories the chief tribes settled in the 'Tiszántúl' (east of the river Tisza) area. This means that the centre of the Hungarian grand principality was in Eastern-Hungary, and it moved to the Transdanubian district (i. e. Western-Hungary) only in the second half of the 10th century.